

دوفصلنامه تاریخ علوم و فناوری دوره اسلامی
سال هشتم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸
شماره پیاپی: ۱۶

صاحب امتیاز: مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب
مدیر مسئول: اکبر ایرانی
سر دبیر: محمد باقری
مدیر داخلی: زینب کریمیان
ویراستار: پویان رضوانی
اجرای جلد: محمود خانی

مدیر فنی و امور چاپ: حسین شاملوفرد

همکاران علمی

حسن امینی * حمید بهلول * پویان رضوانی * حنیف قلندری * یونس کرامتی * امیرمحمد گمینی
شمامه محملی فر * یونس مهدوی * سجاد نیک فهم خوب روان

مشاوران علمی

پرویز اذکائی * یوسف ثبوتی * توفیق حیدرزاده
محمدابراهیم ذاکر * حسن طارمی * حمیدرضا گیاهی یزدی
مهلی محقق * حسین معصومی همدانی * محمدجواد ناطق * سیدحسین نصر
علی بابایف (جمهوری آذربایجان) * جان لنارت برگرن (کانادا) * گلن وان بروملن (کانادا) * احمد جبار (فرانسه)
سرگی دمیدوف (روسیه) * رشدی راشد (فرانسه) * جمیل رجب (کانادا) * سری رامولا سارما (آلمان) * ژاک سزبانو (سوئیس)
جورج صلیبا (امریکا) * حکیم سید ظل الرحمان (هند) * رادا چاران گوپتا (هند) * ریچارد لورج (انگلستان)
مصطفی موالدی (سوریه) * یان پیتر هوشندایک (هلند) * میچیو یانو (ژاپن)

تصویر پشت جلد: شکل موجود در برگ ۱۲۰ پ نسخه خطی شماره ۱۶۹ فارسی کتابخانه ملی پاریس

نشانی مجله: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه چهارم، شماره ۱۶
کد پستی: ۹۳۵۱۹-۱۳۱۵۶ تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲ دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
miraselmi@mirasmaktoob.ir / miraselmi90@gmail.com

بها: ۴۰۰۰۰ تومان

فهرست

۱ | سرسخن

مقاله

- ابن هیثم ریاضی‌دان، ابن هیثم فلسفه‌دان:
نگاهی به ادله رشدی راشد بر تمایز میان دو ابن هیثم
۵ حامد آرزایی
- پیدایش و سیر تحول دوره ۱۲۸ ساله در تقویم هجری شمسی
۲۳ محمدرضا صیاد
- علوم پزشکی، داروسازی و دامپزشکی در شرق ایران دوره اسلامی
و آسیای میانه
۴۱ ال. ریشتر-برنبرگ، ترجمه پریش ایزدی و علیرضا گلشنی
- ۵۸ علم هیئت در تمدن اسلامی
ی. ت. لانگمن، ترجمه محمد سلیمانی تبار
- ۸۱ تقویم ملکی در دستورالمنجمین
بنو وان دالن، ترجمه لاله شاکریان و احسان رضانی
- ۹۵ تعیین سینوس یک درجه در یک رساله سانسکریت
با الهام از مثلثات دوره اسلامی
- کلمنسی مونتل و ک. راماسوبرامانیان، ترجمه مریم زمانی
۱۱۶ ساعت‌های آفتابی عثمانی
جائی فراری، ترجمه مهدی نوروزی‌بخش

معرفی کتاب

- ۱۲۷ ورننامه و ارتباط آن با الفلاحة الرومیه ...
علی صفری آق‌قلعه

نسخه‌های خطی

- ۱۴۸ بررسی محتویات نسخه شماره ۱۶۹ فارسی کتابخانه ملی پاریس
محمد مهدی کاوه‌یزدی

رساله

- ۱۸۶ رساله خلاصه‌الاعداد درباره مربعهای وفقی
سید جلال‌الدین طهرانی، به کوشش علی مرادی

سرخن

همکاری علمی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر

دستاوردهای دانشمندان سراسر جهان در درازای تاریخ، میراث مشترکی است که به تحولات و پیشرفت‌های شگفت در زندگی بشر انجامیده است. پژوهشگران تاریخ علم از جمله به این دادوستدها و انتقال‌ها و همکاری‌ها می‌پردازند و به عنوان یکی از زمینه‌های حرفه‌ای خود به آن آگاهند. این بده‌بستان‌ها و تعامل‌ها در درون هر منطقه و در هر مقطع زمانی هم تأثیرگذار و مهم بوده است. اما رابطه بین پژوهشگران هر حوزه علمی از جمله تاریخ علم همیشه مطلوب و ثمربخش نبوده است. انحصارطلبی، جانب‌داری متعصبانه و شیفتگی متوهمانه گهگاه راه را بر تعامل بسته و مانعی در راه همکاری مفید و لذت‌بخش بوده است. در طول هشت سالی که از انتشار میراث علمی می‌گذرد، به سهم خود با این آسیب‌ها درگیر بوده‌ایم و آرزومند کنار در فضایی با روحیه همکاری بهتر هستیم. برخوردار نبودن از همکاری و حمایت کافی و ملموس همکارانی که رسماً جزو مشاوران یا همکاران علمی مجله قلمداد می‌شوند، اگرچه جای تأسف است ولی با توجه به مشغله زیاد آنها تا حدی قابل توجیه است. مشکل دیگری که در این مدت باعث اتلاف وقت و توان متشرکندگان نشریه بوده نداشتن تحمل انتقاد و واکنش تند برخی مؤلفان در برابر نقدهایی است که ضمن معرفی آثارشان در میراث علمی بیان شده است. می‌پذیریم که مسئولیت این نقدها با خود نشریه است و می‌پذیریم که خود نقدها هم می‌توانند نقد شوند. اما به عنوان یک الگوی مطلوب، حکایتی از اختلاف نظر علمی بین پروفیسور هنینگ، ایران‌شناس نامدار، و سید حسن تقی‌زاده (۱۲۵۷-۱۳۴۸)، پژوهشگر و دولتمرد عصر پهلوی، را در اینجا

والتر برونو هنینگ

نقل می‌کنم که به نظرم بسیار آموختنی است. پروفیسور والتر برونو هنینگ^۱ (۱۹۰۸-۱۹۶۷م) عضو فرهنگستان انگلستان و فرهنگستان پادشاهی دانمارک، عضو وابسته فرهنگستان علوم و معارف آلمان (برلین)، عضو مؤسسه تحقیقات عالی پرینستون، رئیس شعبه خاور نزدیک و میانه دانشگاه لندن و استاد نامدار زبان‌های ایرانی، به روایتی بزرگ‌ترین ایران‌شناس معاصر و یکی از دانشمندان بزرگ جهان بود.

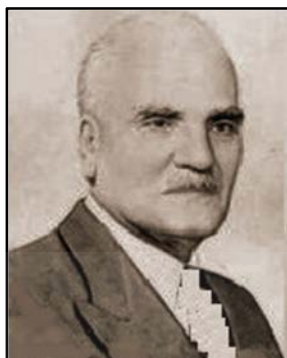
هنینگ به استناد یک قطعه ترکی از اسناد

مانوی به این نتیجه رسید که تاریخ تولد مانی روز

دوشنبه ۴ مارس ۲۷۴ میلادی، مطابق چهارم اذار بابلی بوده است. این با نظر پذیرفته شده تقی‌زاده که طبق آن مانی روز دوشنبه چهارم اذار بابلی سال ۲۷۷ میلادی درگذشت ناسازگار بود. بقیه داستان از این قرار است:

تاریخ تازه‌ای که هنینگ برای سال وفات مانی پیشنهاد کرد موجب بحث دوستانه‌ای میان این دو دانشمند که احترام عمیق متقابل نسبت به یکدیگر داشتند و روابط مودت و مخالفت از دیرباز، یعنی از زمانی که هر دو در مدرسه تبعات شرقی دانشگاه لندن تدریس می‌نمودند میانشان مستحکم شده بود، گردید. جناب آقای تقی‌زاده در تکمله‌ای که بر دو خطابه خود در باب «مانی و دین او» نوشتند نظر جدید هنینگ را مورد بحث قرار داده، تردید خود را در قبول آن اعلام داشتند. در اوایل این تکمله چنین می‌نویسند: «اینجانب که از همه پیش‌تر معترف به فضل و مقام شامخ علمی هنینگ که استاد من در زبان پهلوی نیز بود هستم باز از اظهار تردید در قبول این عقیده نمی‌توانم خودداری کنم...» و در اواخر تکمله چنین می‌گویند: «... با اعتقادی که به مقام علمی و صفت تحقیق و تدقیق و احاطه ایشان دارم، ادعایی بر صحت قطعی ملاحظات خود ندارم و به امکان اشتباه و قصور خود معترفم و امکان صحت

1. Walter Bruno Henning

سید حسن تقی‌زاده

عقیده استاد را منکر نیستیم. لکن اجازه فحوای خود ایشان به اینجانب به اظهار نظر، مرا جرأت عرضه کردن نکات فوق به مقاله ایشان داد. ورنه اظهارات متفلسف در مقابل متخصص جز عنوان تذکر نمی‌تواند داشته باشد.»

هنینگ که احترام فوق‌العاده به نظریات جناب آقای تقی‌زاده می‌گذاشت و مکرر تحقیقات ایشان را در آثار خود به کار برده

بود، این تکمله را به انگلیسی ترجمه کرد و منتشر ساخت. در مقدمه آن چنین می‌گوید: «... از قضا در همان اوان س. ح. تقی‌زاده که عموماً به عنوان ثقة فرد اول درباره گاه‌شماری شرقی شناخته شده است، در صدد طبع کتابی به فارسی راجع به مانی بود و چون از مقاله ما [هنینگ و هالون: «مجموعه اصول عقاید و اسالیب تعالیم مانی، بودای نور»، ۱۹۵۲ ← سرسخن انگلیسی، پانویس ۱] آگاه شد، تکمله‌ای بر آن افزود. جناب آقای تقی‌زاده نمونه مطبوعی این تکمله را لطفاً برای من ارسال داشتند. به نظر من رسید که بسیار حیف خواهد بود اگر مقاله‌ای به این اهمیت که به فارسی نوشته شده از دسترس تقریباً کلیه دانشمندانی که به تاریخ مانویت علاقه‌مندند دور بماند. زیرا فقط معدودی از این دانشمندانند که آشنایی آن‌ها با زبان فارسی به حدی است که می‌توانند دلایل باریک آن را دریابند. بنابراین من ترجمه‌ای مقدماتی از این تکمله فراهم کردم و به نظر آقای تقی‌زاده رساندم... و آقای تقی‌زاده لطفاً ترجمه انگلیسی مرا تصویب کردند و با اجازه ایشان است که در اینجا به طبع می‌رسد.»

پس از ترجمه تکمله، هنینگ استدلال‌ات دیگری را که در تأیید فرضیه‌اش درباره سنوات زندگی مانی و شاهان ساسانی به نظر وی رسیده است طرح می‌کند و در آغاز آن می‌گوید «من مخصوصاً از حذف بند آخر [که در فوق نقل شد] و هم‌چنین بعض دیگر از ملاحظات لطف‌آمیزی که در ضمن تکمله آمده است خودداری کردم، زیرا این‌ها مظهر سخاوت طبع مؤلف است. حقیقت این است که در امر گاه‌شماری و مسائل مربوط به آن جناب آقای تقی‌زاده و لاغیر، معلم من بوده‌اند.

آنچه من در این باب می‌دانم مدیون ارشاد ایشانم از این رو با تردید بسیار بود که جرئت پیشنهاد فرضیه‌ای را که با نظر ایشان مخالف است به خود دادم.» در آخر نیز پس از بیان مطالب خود دربارهٔ سنوات حیات پادشاهان نخستین ساسانی و تاریخ جلوس اردشیر و ارائهٔ فهرستی از این سنوات که عموماً سه سال با فهرست پیشنهادی تقی‌زاده اختلاف دارد، و هم‌چنین اشاره به موارد مهم و متعدد توافق میان هر دو نظریه، فروتنی عالمانهٔ تقی‌زاده را چنین پاسخ می‌گوید: «از من پسندیده نخواهد بود اگر پس از دفاعی که از نظر خود نموده‌ام، نپذیرم که ممکن است نظریهٔ من سرانجام اشتباه باشد و صواب در حقیقت نظریهٔ آقای تقی‌زاده باشد. آنچه مورد احتیاج می‌رم است سند واضحی است که این مسائل را به طور قطع جواب بگوید.» این گفت‌وگو را از آن رو اندکی تفصیل دادم که نمونهٔ برجسته‌ای از بحث دو دانشمند متبع است که در عین کمال دوستی و اخلاص نسبت به یکدیگر، لوازم پژوهش و تحقیق علمی را از نظر دور نداشته و حساب ذهن و ضمیر را با تواضعی شریف و احترامی متقابل جدا از یکدیگر نگاه داشته‌اند.^۱

سردبیر

۱. برگرفته از مقاله «دستبرد نابهنگام اجل» که پس از درگذشت هنینگ به قلم احسان یارشاطر در مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، خرداد و مرداد ۱۳۴۶، شمارهٔ ۵۷ و ۵۸، ص ۵۵۰-۵۵۴ و ص ۷۱۴-۷۴۷ چاپ شد.